

СЕРІЯ «НАШ ПАНТЕОН»

Видавництво висловлює подяку за допомогу
в підготовці видання

Ярині Ясиневич, ініціаторці й натхненниці проекту

Володимирові В'ятровичу, історик

Юрію Юзичу, історик

Миколі Посівничу, історик

Андрію Котлярчуку, директору Державного історико-
культурного заповідника «Тустань», співзасновнику

Музею-архіву пластового руху

Окрема подяка Тетяні Тереховій (Fix_you_pics)

за колоризацію світлин

ОЛЕСЯ ІСАЮК

РОМАН ШУХЕВИЧ

ЖИТТЯ ЛЕГЕНДИ

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2023

[Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>	Великий Неприсутній	7
--------------	---------------------------	---

Частина перша

«...З ПОЖЕЖ ВІЙНИ І ПОЛУМ'Я ВОГНІВ»:

ДИТИНА ВІЙНИ

<i>Розділ 1</i>	Рід: люди крізь епохи	15
<i>Розділ 2</i>	Дорослішання між фронтами	31
<i>Розділ 3</i>	Неспокійні 1920-ті	50
<i>Розділ 4</i>	Підпілля: від помічника Коновальця до бойового референта ОУН	70

Частина друга

«ВЕДЕ НАС В БІЙ БАТЬКІВ

ПОЛЕГЛИХ СЛАВА...»: ПІДПІЛЬНИК

<i>Розділ 5</i>	Бойовий референт: від «саботажної акції» до вбивства міністра	93
<i>Розділ 6</i>	Перацький і арешт	130
<i>Розділ 7</i>	Процес	142
<i>Розділ 8</i>	«Фама»: зрощення бізнесу і підпілля	158
<i>Розділ 9</i>	«Послухайте, любе браття, як боролось Закарпаття...»	173

Частина третя

**«ВІТЧИЗНІ ТИ БУДЬ ВІРНИЙ
ДО ЗАГИНУ...»: ПРОТИ ДВОХ ІМПЕРІЙ**

<i>Розділ 10</i>	Крах старого світу: змінитися і не загинути	199
<i>Розділ 11</i>	Переграти Гітлера	220
<i>Розділ 12</i>	Незалежність, євреї та «Нахтігаль»	234
<i>Розділ 13</i>	З-під Вінниці через Білорусь до Львова	252
<i>Розділ 14</i>	Командир підпільної армії: проти нацистів	268
<i>Розділ 15</i>	1944 рік: між фронтами	302
<i>Розділ 16</i>	Командир підпільної армії: проти Советського Союзу	324
<i>Розділ 17</i>	Боротьба за майбутнє	352
<i>Розділ 18</i>	Дуель із чекістами	382
<i>Розділ 19</i>	Життя після смерті	415
<i>Епілог</i>	427
<i>Додаток</i>	Перелік умовник скорочень	433
<i>Джерела ілюстративних матеріалів</i>	435
<i>Музеї Романа Шухевича</i>	437
<i>Подяки</i>	439
<i>Примітки</i>	441

ВЕЛИКИЙ НЕПРИСУТНІЙ

До написання цієї книжки підштовхнув очевидний парадокс. Хоча Роман Шухевич належить до постатей, яких згадують повсякчас і в різних контекстах, та водночас широкі кола зацікавленої громадськості насправді мало що про нього знають. І відповіді на уточнювальні запитання про особу Шухевича більше кажуть про вже сформоване до нього ставлення тих, хто відповідає, аніж про нього самого.

Отож основна причина появи цієї книжки — це банальна потреба врешті дати зв'язний, чіткий, логічний і повний життєпис людини, яка фактично визначила обличчя другого етапу визвольного руху за державність, що ним стали Українська повстанська армія й націоналістичне підпілля.

Адже йдеться про людину, яка насправді створила і сформувала ту силу, яку досі називають «бандерівцями». Саме він ухвалював рішення й видавав накази, які визначали розвиток подій. Чимало з наслідків тих рішень і наказів доклалися до формування запасу міцності, який дозволив відновитися Україні та протистояти новій хвилі агресії Москви. Промовистий факт: за останній рік чимало політичних діячів в Україні й за кордоном висловили низку ідей, співзвучних тому, що писали у програмних документах Роман Шухевич і його однодумці.

І одночасно, навіть коли йдеться про «його» епоху, у публічному просторі постать Шухевича опинилася в інформаційній тіні Степана Бандери. Ця тінь виявилася настільки глибокою, що навіть факт

посмертного нагородження Романа Шухевича званням Героя України прозвучав майже непомітно на фоні скандалу з нагородженням Степана Бандери. Та й у дискусіях навколо декомунізації тема Романа Шухевича майже не звучала. Парадокс: армія, якою він командував, у всіх на устах, а сам командувач — у тіні. Задля експерименту уявіть, що зараз ми говоримо тільки про ЗСУ і майже мовчимо про генерала Залужного. Дико? Авжеж.

Отож Роман Шухевич — це такий собі Великий Неприсутній історії боротьби України за себе. Ключова, але менше видима на фоні інших фігура.

Утім, якщо вдуматися в те, звідки і скільки збереглося паперових «слідів» про нього, то логіка цього парадокса стане зрозумілішою. Найбільше ж інформації, як це часто буває з керівниками визвольного руху, містять матеріали слідчих справ: протоколи допитів, доповіді таємних агентів держбезпеки, орієнтування, плани й результати облав. Фактично чекісти задокументували дуже багато ходів, і якби писати книжку тільки на цьому матеріалі, вийшов би непоганий детектив.

Але при цьому забуваються дві речі. Перша — ця вся інформація вціліла завдяки ворогу, який збирав її з одною метою — вислідити й убити генерала української армії, яка воювала за незалежність України. А друга — те, що дійшло до нас, це тільки частина зібраного. Двадцять томів агентурної справи на Романа Шухевича було спалено уже в незалежній Україні, у 1990-х роках. І враховуючи, що на той час від проголошення незалежності минуло лише кілька років, а «солдатів імперії» в силових органах вистачало, то навряд чи йдеться тільки про чиновницьку тупість. Радше — інформаційну диверсію.

Звісно, у слідчих справах соратників Романа Шухевича залишилося ще чимало відомостей, збереглися чотири томи справи «Вовка», як чекісти називали Шухевича, але яка це частина від знищеного, ми навряд чи колись дізнаємося.

Так, підпілля й УПА залишили по собі потужний документальний слід у морі різноманітних документів: наказів, розпоряджень, звітів, списків, кадрової та фінансової документації. На паперах стратегічного рівня, які визначали засадничі ідеологічні та/або

організаційні зміни, часто стоїть підпис Романа Шухевича як головного командира УПА.

Але це небагато додає до знань про постать саме Шухевича. Накази й розпорядження — це результат колективної праці, тобто нарад і консультацій Шухевича та його найближчого оточення. В архівах офіційних органів влади і легальних партій зберігаються протоколи засідань або внутрішнє листування. Що стосується ОУН(б) чи командування УПА із Шухевичем разом, усе це було знищено з вимог конспірації, якщо взагалі існувало. Отже, ми не маємо шансів довідатися про роль саме Шухевича у прийнятті багатьох рішень.

До того ж накази й розпорядження часто були реакцією на зміну зовнішніх обставин: що далі, то нагальнішим завданням ставало просто завершити боротьбу з мінімальними втратами та подбати про передачу традиції опору. Що ж до звітів як «вхідної документації», то часто це просто констатація й опис актуального стану справ. Рідкісні винятки із цього правила — звернення Романа Шухевича до підпілля та окремі збережені листи. Звернення, як-от з нагоди завершення війни в Європі, склалися відповідно до загальної тактики підпілля, але все-таки писалися за участі Шухевича, отже, відбивали його тлумачення й розуміння ситуації. Проте тільки в листах він дозволяв собі — що не дивно й цілком зрозуміло — по-справжньому побути не лише командиром, а й людиною. Це видно з уцілілого епістолярію до Василя Кука, з писаного в кінці 1949 року листа до Ольги Ільків. Останній став ідейним заповітом Шухевича, та, попри високий політичний стиль, у ньому знайшлося місце і для теплих вітань матері й дітям Ольги.

Однак цього насправді небагато відносно загальної маси.

Про Романа Шухевича залишилося чимало спогадів. Але все це — спогади віцїлих: або тих, кому вдалося вирватися в еміграцію, або тих, хто зумів пережити Советський Союз. Діаспорні мемуари оповідають переважно про дитячі та юнацькі роки Шухевича. Про загибель командира стало відомо в жовтні 1950 року, і Шухевич одразу став в очах еміграції частиною визвольної традиції й легенди. Виховані в «етиці обов'язку» представники старшого й молодшого поколінь вважали своїм громадянським обов'язком розповісти про молоді роки героя. Це дало два взаємозаперечні наслідки: з одного

боку, ці спогади містять силу-силенну подробиць про оточення і побут молодого Шухевича (хоч бери й фільм знімай!), з другого боку, вони великою мірою некритичні, а подекуди навіть агіографічні, надто якщо автор — священник. Хоча причини такої компліментарності не лише політичні, а й суто людські: до моменту написання мемуарів «про молодого Шухевича» пройшло кілька десятиліть, і пам'ять авторів та авторок, як це часто буває зі старшими людьми, воліла оприявнити милі ностальгійні подробиці замість підліткових вибриків майбутнього командира.

Значно менша частина еміграційних спогадів розкриває Романа Шухевича як підпільника й командира. Бо й потенційні автори переважно залишалися в Україні та продовжували боротьбу — і спогади Миколи Климишина, Ярослава Стецька, Євгена Побігущого, Івана Кедрина-Рудницького є частково плодом щасливого випадку. І вже справжнім дивом є мемуари Ірини Козак — «Бистрої», зв'язкової Романа Шухевича, яка в 1946 році зуміла перейти на Захід.

Зі зрозумілих причин найбідніший на свідчення сучасників останній період життя Романа Шухевича. Більшість людей із його особистого й політичного оточення не дожили до Незалежності. Частина з тих, хто дожив, у мемуарах зосереджувалася радше на перебігу боротьби, ніж на окремих персоналіях, як-от Василь Галаса. Частина спогадів з'явилася тільки завдяки записам усної історії та журналістам. Порівняно недавно пощастило виявити в архівах записи Михайла Зайця, охоронця Шухевича. Ймовірно, у неопрацьованих ще фондах і течках нас чекають нові відкриття.

Частково ця розкиданість і деяка уривчастість відомостей про Романа Шухевича мала своїм результатом ту специфічну дегуманізацію значущих для національного усамостійнення осіб, яку традиційно називають «забронзовінням» і пов'язують із надміром патріотизму. Реальна людина стає заручником свого героїзму, хай це одномоментний подвиг чи розтягнутий у часі чин, і зрештою губиться за своїми діяннями, аж до повного розмивання; навіть сумнів бере, чи взагалі з живою людиною ми маємо справу, а чи тільки з легендою про неї.

Але причина — аж ніяк не в надмірі патріотизму, нещасливо поєднаному з браком знань чи смаку. Ідеться про розрив між

симпатією до героя і бажанням дистанціюватися від нього як наслідок систематичного советського геноциду українців. Механізм такого розриву для людей, які не застали Советського Союзу, видається чимось перверзійним. Починається з того, що досвід масових репресій міцно закарбовує в голові: краще, щоби про твоє справжнє ставлення до осіб, пов'язаних із визвольним рухом, узагалі ніхто не знав. Послідовне дистанціювання від «своїх» борців ставало заporукою виживання.

Коли ж нарешті стає «можна» — що й відбулося 1991 року, — це не перериває одномоментно «змову мовчання» і не ламає одразу інерцію. Виникає конфлікт між успадкованим страхом і бажанням скористатися очевидною можливістю та необхідністю належно вшанувати. Щоб цей конфлікт вирішити, підсвідомість підказує такі способи пам'ятання, які одночасно вимивають особисті риси в образі людини. Якщо додати недавню пам'ять про тоталітарні ритуали і майже повну відсутність іншого культурного й мистецького досвіду меморіалізації, то отримуємо «забронзовілого», а насправді в чомусь виіншованого національного героя. Коли за ставленням «він же великий, хто ми проти нього» насправді стоїть: «ми не він, ми не причетні, не чіпайте нас». Один зі способів розірвати нарешті це коло на масовому рівні — розповісти про історичну постать як про людину.

Пропаганда породила чимало міфів про Романа Шухевича, які виявилися достатньо живучими. На протигагу їй, не бракує і патріотичної міфології, втім, її тут виносимо за дужки, бо вона частина й інструмент «героїчної дегуманізації». Натомість пропагандистська міфологія, хоч уже й перестала бути чинником політичних процесів в Україні, залишається частиною інформаційної війни проти України і війни реальної, розв'язаної давнім ворогом.

Єдина на це рада — на підставі всього збереженого відтворити образ генерала і перипетії його життя максимально детально.

Попри все, ця книжка не претендує на правдивий у сенсі «повністю відповідний істині» (*was es war eigentlich gewesen*) портрет Романа Шухевича. Радше навпаки, у півдесяткові випадків довелося-таки гратися в детектива, пропонуючи читачам більш чи менш вірогідні припущення, як воно могло бути насправді. Це ті ситуації, де ми

напевне не дізнаємося точних деталей: про початок підпільної діяльності Шухевича, які рішення й процеси передували його призначенню на посаду бойового референта, про нюанси його взаємин з іншими діячами визвольного руху... Єдине, що достеменно, — він був щирим у своєму бажанні зробити все якнайкраще для того, щоб Україна вціліла й мала шанс відродитися.

Ця книжка для всіх, хто захоче її прочитати. Від учнів, яким набрид суворий офіціоз шкільного «патріотичного виховання», і до людей старшого покоління з центральних та східних регіонів країни, яким цікаво дізнатися, хто ж той командир «бандерівців». Для тих, хто хоче розібратися в міфах навколо Романа Шухевича і визвольного руху. Для тих, кому просто цікава історія, не кажучи вже про шанувальників командира.

Залишається побажати приємного читання.

ЧАСТИНА ПЕРША

**«...З ПОЖЕЖ
ВІЙНИ І ПОЛУМ'Я
ВОГНІВ»:
ДИТИНА ВІЙНИ**

РІД: ЛЮДИ КРІЗЬ ЕПОХИ

Якщо вірити легенді, три роди з трьох країн походили від одного предка — козака-запорожця Шуха. Польські Шухи, російські Шухови та українські Шухевичі. У світлі національної приналежності всіх трьох гілок та персональних доль українських Шухевичів у ХХ столітті легенда ця набирає ще глибшого змісту. Ба більше, звичайна генеалогічна легенда без документальних підтверджень і бозна-чийого авторства — у дослідженнях еліт річ замалим не банальна — відсвічує сюжетом Каїна й Авеля...

ОБДАРОВАНІ ГАБСБУРГАМИ

Реалістичнішу версію про далеких предків Шухевичів наводить у своїх спогадах Степан Шухевич, двоюрідний стрийко (тобто дядько за батьковою лінією) Головного командира УПА.

У його трактуванні Шухевичі — нащадки Шухів, які жили в «Розвадові над Дністром» і з часом поділилися на гілки Шухевичів, Шуховських та інших¹. Рід начебто був шляхетським і користувався гербом «Шумило», але переконливих доказів цього не існувало вже в середині ХІХ століття. Хоча, зважаючи на поширеність дрібної шляхти в Галичині, шляхетське походження роду щонайменше ймовірне.

Степан Шухевич, курінний УСС (АЦДВР)

Реальні, а не легендарні предки Головного командира УПА простежуються з XVIII століття. Рід бере початок від Івана Шухевича, постаті напівлегендарної та відомої головно завдяки тому, що збереглися докладні дані про його сина Євстахія (Остапа, як його називає Степан Шухевич²), парохіального священника в селі Раковець³ тепер Городенківського району Івано-Франківської області. Однак Степан Шах, знайомий родини Шухевичів і кількарічний квартирант бабці майбутнього командира, стверджував, що насправді предка «тих самих» Шухевичів звали Миколою⁴. У кожному разі, починаючи саме від отця Осипа, теж пароха, який зрештою надовго осів у селі Тишківці, історія роду вже не містить особливих лагун. Після Осипа парафію перебрав його син Зенон. Тим часом два рідні брати Зенона, Володимир і Євген, обрали світську кар'єру⁵. Володимир став відомим громадським діячем, дослідником-етнографом, залишив після себе кількатомне дослідження «Гуцульщина». Молодший брат Євген став правником. Саме Володимир — через сина Осипа — і став 30 червня 1907 року дідом нашого героя. Натомість у брата Євгена 1877 року народився інший знаменитий Шухевич — Степан. Адвокат, правник, автор мемуарів, без якого історія Романа Шухевича могла б обірватися ще 1936 року смертним вироком і з яким ми ще кілька разів зустрінемося на сторінках книжки.

Родинна біографія Шухевичів не обмежується хронологією дат і подій. Кожне покоління перед Романом Шухевичем «перечіпалося» об історичні події в тому сенсі, що виявлялося саме тими менше знайомими товаришами і співробітниками знаменитостей, які забезпечували організаційний та інституційний бік української емансипації, тягли на собі оту саму «чорну щоденну працю», якою належало, за відомим висловом митрополита Шептицького, любити Україну. Це був цілком стандартний сценарій для тієї суспільної страти, котра, по суті, вивела Галичину зі стану «провінції у квадраті», у якому вона існувала за часів пізньої Речі Посполитої. Шухевичі були частиною величезної, як на мірки Галичини, мережі переважно священницьких, часто зі шляхетським корінням, родів. Багато з них походило від колишніх «людей зброї», які через релігію не могли поєднати належного місця в суспільстві — за уявленнями того ж таки суспільства, а тому обирали духовну кар'єру, що не ганьбило їхнього

Сини о. Осипа Шухевича: Зенон, Євген, Володимир і Теодор. Володимир, дід Романа Шухевича, стоїть праворуч (АЦДВР)

шляхетського звання, на відміну від торгівлі чи ремесла. Станом на XIX століття з усього комплексу уявлень про честь і належне шляхетському стану їм залишилося тільки відчуття обов'язку щодо решти суспільства, як сказали б тепер, підвищене почуття соціальної відповідальності.

Ця суспільна група чи не найбільше скористалася з габсбурзьких реформ останньої третини: зрівняння в правах релігій, запровадження обов'язкової початкової освіти, поява освітніх закладів для священників і тих стандартів урядування, що їх принесли із собою австрійці. І вона ж, по суті, витягла на собі все те, що зрештою зробило Галичину Галичиною: національне пробудження, стримування полонізації, просвіта «третього стану», боротьба з пияцтвом, самоорганізація

через мережі читалень, кооперативів, дрібних виробництв, політичних партій та представництва на всіх щаблях австрійської урядової системи і, нарешті, легіон Українських січових стрільців*, який своєю чергою став зародком Української галицької армії**.

Навряд чи в нас є шанси коли-небудь дізнатися про відчуття Івана Шухевича⁶, який 1781 року завдяки патенту цісаря Йосифа II про толерантність з «уніатського попа» перетворився на пана священника, державного службовця з належними правами, привілеями та оплатою і відтепер не мусив дивитися знизу вгору на своїх римо-католицьких колег. Так само ми не знаємо, чи скористався його син Євстахій можливостями, які відкривав віденський «Барбареум» — заклад з виховання майбутніх священників для русинів. За задумом Габсбургів, ці священники мали бути належно освіченими. Крім них, «Барбареум» готував загалом освічених людей, які з часом мали сформувати корпус руських викладачів університету у Львові. Це з тих деталей, які про реальний стан спільноти кажуть більше, ніж десятки томів досліджень. На кінець XVIII століття майбутні українці-галичани були настільки позбавлені просто освіченого прошарку, що Австрійській імперії довелося спішно, методами «просвіченого абсолютизму», створювати таку верству, здатну, зрештою, комунікувати з владою від імені своєї спільноти. Діаспорний історик Василь Верига описував картину, яку побачили австрійські чиновники, так: «Австрія застала Галичину у величезному занедбанні: без шкіл, без доріг, без великих міст, без промислу і торгівлі, з бідним, цілковито укріпаченим польською шляхтою населенням»⁷. До цього варто додати, що закріпаченим було не тільки українське селянство у Східній Галичині, а й польське в Західній, а Річ Посполита на той час демонструвала майже хрестоматійний приклад, до чого доводить абсолютне домінування однієї суспільної верстви без системи стримувань і противаг. Габсбурзька

* Легіон Українських січових стрільців — українська добровольча військова формація, сформована в серпні 1914 року у складі австро-угорської армії. Воювала у складі різних частин проти російської армії в 1914–1918 роках. Згодом «усуси» стали основою київських Січових стрільців та Української галицької армії.

** Українська галицька армія — збройні сили Західноукраїнської Народної Республіки, яка існувала з листопада 1918 по березень 1923 року. Сформована на основі легіону УСС.

модернізація краю означала насамперед скасування фактичної вседозволеності шляхти щодо селян. У 1775 році спеціальним патентом обмежили розмір відробітків на користь шляхти-землевласників, відомих як панщина і тілесні покарання, а 1781 року панщину скоротили до трьох днів на тиждень. Наступного 1782 року скасували особисту залежність селян від шляхтичів, земля, яку обробляв селянин, залишалася за ним, а сільські громади отримали права самоуправління. Другим полем активності стали церковні справи. Чи не перше, що зробили Габсбурги, — це відкрили у Відні так званий «Барбареум», семінарію, де мали навчатися майбутні священники. У 1783 році відкрилася семінарія у Львові, а наступного 1784 року з'явився так званий *Studium Ruthenum* — духовна семінарія при університеті. Завданням останньої було підтягнути майбутніх студентів теології до належного рівня, зокрема вона мала дати знання латини на рівні, який дозволяє слухати лекції. Та все це зависло б у повітрі, якби в грудні 1774 року не запровадили триступеневу шкільну освіту, що відповідає сучасній початковій і почасти середній школі, та не зобов'язали всіх батьків дітей віком від 5 до 12 років посилати їх до школи.

Звісно, усе це робилося не задля добра населення краю, який ще довго залишався для Відня диким і незрозумілим, а слава безнадійної провінції за ним закріпилася аж до падіння імперії. Мета стояла цілком прагматична — забезпечити певну кількість освічених людей, які могли б, зокрема, стати тут чиновниками; обмежити всевладдя, уже фактичну сваволю шляхти та запобігти ризикові соціального вибуху.

Побічним ефектом усіх цих заходів, якими Австрія сподівалася попросту навести лад у її розумінні й «підтягнути» занедбаний у розумінні габсбурзьких чиновників край, стала ліквідація дискримінації за релігійною ознакою русинської спільноти, відкриття русинам шляху до сучасної на тоді освіти та можливостей просування суспільною драбиною. Відома галицька ностальгія за Габсбургами, яку іронічно сприймають уже й самі галичани, — не що інше, як звичайна вдячність.

Осип Шухевич, син Євстахія, зміг скористатися можливостями, що їх створив габсбурзький уряд. Народжений 1816 року в селі

Отець Осип Шухевич
(АЦДВР)

Раковець на Городенківщині⁸, він закінчив Бучацьку гімназію, після чого три роки вивчав філософію у Львівському університеті, а далі став слухачем Львівської семінарії. Тут йому надзвичайно пощастило в культурному сенсі: якраз більш-менш у той час у семінарії навчалися ті, кого ми тепер знаємо як «Руську трійцю», — Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич і Яків Головацький. Окрім них, серед слухачів семінарії бути зазначені також Антін Могильницький, син отця Івана Могильницького, довголітнього мецената й натхненника руського просвітницького руху в Перемишлі, та Микола Устиянович, пізніше співзасновник «Галицько-Руської матиці»* (1848) і «Просвіти»** (1868), політик і письменник. Життя отця Осипа Шухевича ніби ілюструє ранні етапи того, що згодом назвуть національним відродженням. Отець Осип був вишколений і вихований у системі імперської освіти, творцям якої у страшному сні не могло наснитися, що вони вчать майбутніх діячів національного відродження. Зрештою, імператор Франц I висловився чітко: «Не хочу мати вчених, хочу мати чиновників!». Отож отець Осип Шухевич і його ровесники мали стати взірцевими габсбурзькими чиновниками, для кого відчуття Батьківщини втілюють передусім «найясніший монарх і його ясна династія». У цій схемі Галичині відводилася роль «малої батьківщини», куди приємно повертатися і яка має сентиментальну вартість, але не годиться для «великої» політичної Батьківщини. Таким схемам дуже сприяла сформульована в першій третині століття ідея Гегеля про «історичні» й «неісторичні» народи.

* «Галицько-Руська матиця» — науково-освітнє товариство, засноване в липні й остаточно схвалене Собором руських учених у жовтні 1848 року. Основна мета — видання популярних книжок із різних галузей для загалу. Протягом 20 років було єдиним освітнім товариством у Галичині.

** «Просвіта» — просвітницьке товариство, засноване в 1868 році, існувало до 1939-го, відновлене в 1990-х роках. Діячі товариства створили мережу читалень, бібліотек, театральних гуртків, музеїв тощо по всій Галичині. З часом його діяльність розширилася також на економічну сферу, а з 1917 року — і на територію Наддніпрянської України.